

Qırğız xalqının musiqisi

İKİNCİ YAZI

sesinin müşayəti ilə bağlıdır.

Əkinçilik ilə bağlı xalq mahnılarına "Op mayda" misal ola bilər. Həmçinin ovçuluqla bağlı, habelə müxtəlif qadın əməyini əks etdirən mahnılar da mövcuddur.

Mərasim mahnıları içərisində ən geniş yayılanları toy və matəm mərasimi ilə bağlı olan mahnı və ağılardır. Qırğız xalq mahnılarının böyük hissəsini məişət mahnıları tutur ki, onlar həm məzmun, həm də ifadə vasitələri baxımından çox rəngarəngdir. Buraya bir sıra müstəqil janrlar (beşik ırları), uşaq, gənclik mahnıları, lirik, satirik, oyun, məzəli mahnılar daxildir.

Məişət janrları arasında ən zəngin hissəni lirik mahnılar təşkil edir. Onlar da öz növbəsində bir sıra növlərə bölünür: məhəbbət, ailə, təbiət haqqında mahnılar.

Qırğız ənənəvi mədəniyyətində akınların yaradıcılığı böyük yer tutur. Akın istedadlı xalq aşığıdır. O, şairlik, bəstəkarlıq və ifaçılıq istedadına malik, simli musiqi aləti olan komuzda və ya kıl-kıyabda ifa və improvizasiya etməyi bacaran ifaçıdır.

Akınlar mükəmməl yaddaşa, dərin düşüncəyə, artistik istedadına malik olurlar. Obə-oba gəzərək cəmiyyətin mənfi və müsbət tərəflərini aydın görən və hiss edən akınlar bütün bunları öz satirik və tənqidi mahnılarında təcəssüm etdirirlər.

Hər akının özünün rəngarəng repertuarı olur. Burada da onların nüfuzu və bənzərsizliyi özünü büruzə verir. Onların repertuarına epik əsərlər, mahnı-yarışlar (aytıslar), nümunəvi mahnılar, nəsihət mahnıları, təbrik mahnıları və s. daxildir.

Məşhur qırğız akınları içərisində Jaysan Toktokul-ırçı, Toqolok Moldi, Toktoqul Satılqanov və başqalarının adını çəkmək olar.

Bu məqamda xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, qırğızların böyük milli sərvəti sayılan "Manas" xalq hikmətinin qızıl xəzinəsidir və burada qırğız xalqının 3 min ildən artıq qədim tarixi və zəngi mədəniyyəti əks olunub. Yeri gəlmişkən, manas sözünün mənası əsl insan, ilk insan mənasındadır.

"Manas" dünyada ən uzun epos hesab olunur. Hazırda bu nəhəng eposun üç hissəsinin 65 yazılı variantı mövcuddur və onlar bir-birindən bitkinlik dərəcəsinə görə fərqlənir. Türk xalqlarının digər eposlarından fərqli olaraq, "Manas" əvvəldən axıra kimi şeirlə söylənir.

"Manas" janr xüsusiyyətinə görə qəhrəmani eposdur. Əsas mövzu və mərkəzi ideya – qırğız xalqının həyatında baş vermiş ən vacib, təleyüklü hadisələri açılmasıdır. Burada qırğızların öz azadlığı uğrunda yadelli işğalçılara qarşı mübarizəsindən bəhs olunur və məhz buna görə də eposda döyüş səhnələri əhəmiyyətli yer tutur.

"Manas" eposunun qorunmasında və bu günə kimi gəlib çıxmasında onu nəsilən-nəslə ötürən manasçılar müstəsna rol oynamışlar. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, onları xalq arasında "jomokçu" da adlandırırlar.

Manasçılığın hekayət forması – instrumental müşayəti olmayan solo-reçitativdir. Bu zaman hekayətin söyləniş tonu sakit, təmkinli ifadə tərzindən həyəcanlı, yeri gəldikcə coşqun, hətta qəzəbli bir ifa çalarına qədər dəyişir. Bu cür ifa mənası bir aktyorun teatrını xatırladır.

Qırğız epik hekayəti – jırın şeir əsa-

sında 7 hecalı xorey misrası durur. Bu zaman onun çoxlu variantları meydana çıxır ki, bu da təbiidir. Çünki istənilən şifahi xalq yaradıcılığı variantlı inkişaf prinsipinə əsaslanır. Manasçılığın hekayəti zamanı şeir misralarının sayı müxtəlif olur, qafiyələr isə ardıcıl olmağa bilər. Çox vaxt 6-10 misra bir qafiye əsasında birləşir ki, bu zaman eyni eyni sözlər təkrarlanır.

"Manas"ın musiqili hekayətinin əsasında 2 növ reçitativ durur: 1) 7 hecalı şeir misralarının dəqiq ritmə malik deklamasiyası; 2) Daha çox şeir misralarının iti temple deklamasiyası. Bu zaman axırıncı hecalar uzadılaraq tələffüz olunur.

Qırğız xalqının etnik musiqisi uzun əsrlər boyu şifahi şəkildə nəsilən-nəslə ötürülmüşdür. Digər türk və ümumən şərqi xalqlarından fərqli olaraq (məsələn, özbək, azərbaycanlı və türklərdən) bu musiqiyə məqam mürəkkəbliyi və melizmatik xırdalıqlar, başqa sözlə ənənəvi "şərqi ekzotikliyi" səciyyəvi deyil. Bu musiqi melodik üslubuna görə sadədir. Strukturunda yeddi-səkkiz hecalı şeir quruluşunun izləri aşkar hiss olunur.

Qırğız musiqisi diatonikdir, onun əsasında 7 pilləli diatonik ladlar durur, əsasən işıqlı lirik-epik xarakterə malikdir. Lakin canlı ifa zamanı tersiya intervalı gah böyük, gah da kiçik səslənir və bunun nəticəsində eyni havanın ovqatı dəyişir və bu da qırğız musiqisi üçün səciyyəvi bir hal hesab olunur.

Qırğız musiqisində əsasən miksolidik (mayor yönümlü), eolik (natural minor) və daha az dorik, nadir halda friqik ladlara təsadüf olunur. Çox vaxt bu ladların oktava quruluşu pozulur ki, bunu da "məsafəarası xromatizmlər" yaradır.

Rus və sovet bəstəkarları qırğız musiqisinə böyük maraq göstərirlər. Belə bir faktı nəzərinizə çatdırmaya bilmərəm. Belə ki, Qırğızistana səfəri zamanı rus musiqisi ilə qırğız musiqisi arasında dərin bağlılığı yaxşı hiss edən dahi rus sovet bəstəkarı D.Şostakoviç 1963-cü ildə "Rus və qırğız xalq mövzularına Üvertüra" yazmışdır. Başqa xalqların musiqisi əsasında, demək olar ki, əsər yazmayan Şostakoviçin məhz dahiyənə intuisiyası onu belə bir qırğız üvertürası yazmağa ruhlandırmış və bu gözəl əsər çox qısa müddətdə ərsəyə gəlmişdir.

Burada bir neçə kəlmə də qırğızların musiqi alətləri barədə söz açmağa ehtiyac var. Böyük inkişaf yolu keçmiş qırğız xalqının musiqi alətləri digər türk xalqlarının alətlərinə qohumdur.

Qırğızların ən qədim, işlək və geniş yayılmış musiqi aləti –komuzdur. Komuz həm solo, həm də müşayətçi alətdir və ifa texnikası kifayət qədər yüksəkdir. Oxşar ikisimli alətlərdən fərqli olaraq, qırğız komuzunun üç simi var. Üçsimli olması komuzda çoxsəsli ifaya imkan yaradır ki, bu da qırğız instrumental musiqisinin vacib xüsusiyyətidir.

Qıl-kıyak qazaxların qız-kobizi ilə eyni tipli alətdir. İkisimli kamanlı alətdir ki, bu qalın tükler at tükündən hazırlanır. Qıl-kıyak solo alətdir və kvarta-kvinta kökünə malikdir.

Qırğızların nəfəs alətləri sırasına çoor, çopo-çoor, sızığ, surnay və kərnay daxildir. Dobulbas isə yumru formada olan birtərəfli barabandır. Onun güclü, davamlı səsi hərbi yürüşlərdə və təlimlərdə, yaxud sakral mərasimlərdə siqnal vəzifəsi daşıyır.

Lalə HÜSEYNOVA,
sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə
doktoru, professor

Qırğızlar tarixən ən qədim türk ellərinə mənsubdur. "Qırğız" etnonimi hərfi tərcümədə "qırx oğuz", yəni "qırx tayfalı el" deməkdir. Bu zaman "oğuz" sözü "tayfa" və "tayfaların birləşməsi" mənasındadır.

Qırğızların etnik tarixi hun, sak və usun qəbilələri ilə bağlıdır. Qırğız tayfaları qədimdən Tyanşan dağlarında və Yenisey çayı ətrafında məskunlaşmışlar. Bu qədim türk qəbilələri e.ə. VII əsrdə köçəri tayfa ittifaqları yaratmışlar.

Hazırda onların müstəqil dövləti – Qırğızistan Respublikası Mərkəzi Asiyada, okeanlardan uzaq, materik daxilində və yüksək dağlıq regionda yerləşir. Dağlar ölkənin 80 faizini əhatə etdiyi üçün bu ölkəni bəzən "Mərkəzi Asiyanın İsveçrəsi" adlandırırlar. Əzəmətli Tyanşan dağları, füsunkar İssikkul gölü onun təbiətinin rəmzidir.

Qırğızistan tarixən ticarət yolları və müxtəlif imperiyaların – çin, fars, ərəb, hind və rus imperiyalarının qovuşduğu əhəmiyyətli bir yer olmuşdur. Ölkənin cənubundakı Oş şəhəri Mərkəzi Asiyanın ən qədim yaşayış məskənlərindən biridir və qədim zamanlardan tanınır.

Qırğızistan ərazisində VI əsrdə Türk Xaqanlığı mövcud olmuşdur. Bu dövrdə qırğız tayfalarının Səmərqənd və Buxara ilə siyasi və mədəni əlaqələri güclənmişdir. Tarixin sonrakı dövrlərində qırğızların Böyük Turan mədəniyyətinin inkişafında danılmaz xidmətləri olmuşdur. Lakin bu gün bizim əsas mövzumuz, təbii ki, qırğız musiqisi barədədir.

Qeyd etmək lazımdır ki, qırğız xalq musiqisində əsasən üç janr-üslub istiqaməti formalaşmışdır: musiqili-poetik, instrumental musiqi və epos. Onları akınçılar (aşıklara bənzər xalq şairləri və ifaçıları), manasçılar (qədim Manas eposunun söyləyicilərinə jomokçular da deyilir), ırçılar (xalq mahnı ifaçıları), komuzçular (üçsimli-dartımlı komuz ifaçıları), kıyakçılar (ikisimli-yaylı kıyak aləti ifaçıları) təmsil edirlər.

Qırğızlar öz musiqisini oxunan ırlara və çalınan küülərə ayırırlar. "Küü" deyəndə xalq çalğı alətləri üçün havalar nəzərdə tutulur. Daha geniş yayılmış musiqi aləti üçsimli yaylı komuzdur. İkisimli mizrablı kıyak və dilli metal özənsəsli alət – temir ooz komuz, habelə ağacdan düzəldilən jıqaç ooz komuz da müasir dövrdə işlək alətlərdir.

Qırğız xalq mahnısı "ır" və ya "obon" adlanır. Obon deyəndə, ilk növbədə mahnı mətnləri, yəni mahnının şeir tərəfi nəzərdə tutulur.

Ən qədim mahnılar sayılan əmək mahnıları qırğızların maldarlıq məişəti ilə bağlıdır. Bu mahnıların böyük əksəriyyətini çoban mahnıları təşkil edir və onların da iki növü vardır. Bunlar "Bek-bekey" (qoyun sürülərini mühafizə edən qızların mahnıları) və "Şırdan" (ilxıçı oğlanların mahnıları) adlı mahnılardır. Mahnıların hər ikisi öz məzmununa görə əmək pro-